

ETIKA SOCIÁLNYCH DÔSLEDKOV A JEJ PRINCÍPY

VASIL. GLUCHMAN, Katedra filozofie FF UPJŠ, Prešov

GLUCHMAN, V.: The Ethics of Social Consequences and Its Principles
FILOZOFIA 51, 1996, No. 12, p. 821

The author focuses on the positive social consequences: humanity, justice, legality, responsibility and tolerance. He examines each of these principles and shows, that the ethics of social consequences can be accepted as an alternative way of considering contemporary moral problems as well as of looking for their optimal solutions.

Koncepciu etiky sociálnych dôsledkov považujem za jednu z možných alternatív v rámci súčasných etických teórií, ktorá by mohla pomôcť pri riešení tejto úlohy. Základné východiská svojej koncepcie som objasnil vo svojich predchádzajúcich prácach ([2], [3], [4], [5]). Diskusie s odborníkmi doma i v zahraničí ma priviedli k zámeru bližšie vysvetliť základné princípy, s ktorými pracujem v rámci svojej koncepcie, pretože v uvedených prácach som im z istých dôvodov nevenoval dostatočný priestor. Tak ako celú koncepciu etiky sociálnych dôsledkov, aj jej základné princípy považujem za neustále sa vyvíjajúce, preto si nenárokujem na výlučnosť a neomylnosť prezentovaných názorov.

Kritérium mravného vývoja človeka. Základným kritériom posudzovania mravného vývoja človeka je predovšetkým princíp humánosti. Obsah tohto princípu tvorí realizácia práv a dôstojnosti človeka. Na základe toho, ako sa realizujú práva človeka a ako sa akceptuje jeho dôstojnosť, môžeme hodnotiť rozličné etapy vývoja ľudstva z hľadiska jeho mravného vývoja. V tejto súvislosti vyvstáva otázka, či možno hodnotiť dávnovekú minulosť kritériami súčasnosti, t. j. či práva človeka možno použiť ako kritérium hodnotenia (mám na mysli súčasné chápanie práv človeka). Práva človeka sú neoddeliteľnou súčasťou vývoja ľudskej civilizácie a napriek tomu, že predtým v takejto podobe neboli formulované, v určitom zmysle boli súčasťou duchovnej kultúry počas vývoja ľudstva. Podobne je to s dôstojnosťou človeka. V jednotlivých obdobiach vývoja sa chápala rôzne, mala rozdielny obsah. Napríklad u Aristotela úzko súvisela s cnosťou, pretože formovanie cnostnej osobnosti vlastne znamenalo v určitom zmysle aj formovanie dôstojnosti človeka [1]. Cnostná osobnosť seba potvrdzovala dôstojnosť človeka, i keď samozrejme len v obmedzenej miere, pretože sa uznávala len u slobodných občanov. Realizácia práv človeka a rešpektovanie jeho dôstojnosti je kritériom pre určité (viac relatívne ako absolútne) hodnotenie mravného vývoja ľudstva.

O mravnom vývoji ľudstva môžeme hovoriť na základe toho, ako sa rozširovalo a rozširuje chápanie práv človeka a jeho konkrétne prejavy v rešpektovaní dôstojnosti človeka. Kým v antike sa práva človeka vzťahovali len na slobodných občanov, v kresťanstve išlo o rovnosť všetkých ľudí pred bohom, v osvietenstve o rovnosť všetkých pred zákonom, no v súčasnosti sa vyvíja veľké úsilie o rešpektovanie práv všetkých živých bytostí. Môže-

me teda hovoriť o tom, že ľudstvo sa skutočne mravne vyvíja. V tejto súvislosti treba konštatovať, že mravný vývoj ľudstva nie je jednoduchý a priamočiary, ale je výsledkom mnohých stáročných sporov a úsilií o prekonanie predsudkov v ľudskom myslení a správaní. Mravný vývoj ľudstva je v určitom zmysle zabezpečovaný a podporovaný aj zákonom, pretože ľudská spoločnosť kodifikuje základné mravné normy týkajúce sa práv človeka a jeho dôstojnosti vo forme zákonov, aby posilnila ich postavenie v spoločnosti a urýchlila ich všeobecnú akceptáciu.

Tento vývoj sa uskutočňuje na základe toho, že človek (mám tu na mysli predstaviteľa európskej a neskôr euroamerickej kultúry a civilizácie) si uvedomuje pod tlakom vonkajších spoločenských, sociálnych, politických, kultúrnych a ekonomických, prípadne aj biologických faktorov, že nie je výnimočným zjavom, že žiadny otrokár, tyran, despota, monarcha, feudál, rasista či muž nie je korunou ľudstva, prípadne korunou tvorstva vôbec. On sám a ľudstvo môže prežiť len vtedy, keď prežijú aj ostatní, a to nielen príslušníci ľudského rodu, ale aj príslušníci živej a neživej prírody.

Mravný vývoj ľudstva je v určitom zmysle aj výsledkom ľudského egoizmu či sebeckta. Na prvý pohľad sa to môže zdať paradoxné, ale je to tak. Ide o rozumný egoizmus, ktorý núti človeka, aby sa pre zachovanie svojho života usiloval aj o zachovanie iných životov. Tlak vonkajších okolností na prežitie človeka a ľudstva vôbec ho núti, aby rozširoval práva človeka, dohliadal na ich rešpektovanie a rešpektovanie dôstojnosti človeka. Na to, aby ľudstvo mohlo prežiť, potrebuje relatívny vnútorný pokoj, ktorý by mu umožňoval sústrediť sa na riešenie globálnych problémov. Riešenie týchto problémov je možné len za predpokladu určitého rešpektovania aj práv ostatných živých bytostí.

Tento vývoj sa neuskutočňuje na základe súcitu, milosrdenstva či dobročinnosti. Určitú úlohu tu môžu zohrať emócie strachu, ale rozhodujúcim faktorom pri mravnom vývoji ľudstva je rozumný egoizmus, prípadne rozumná sebaláska, ako to v určitom zmysle už dávno formuloval P. H. T. Holbach. „Vnímavá a chápaná bytosť nemôže vskutku ani na chvíľku svojho trvania stratiť z očí sebazáchovu a svoje blaho; človek je predsa sám sebe povinný šťastím; no čoskoro mu skúsenosť a rozum dokazujú, že bez pomoci, celkom sám si nemôže získať všetky veci, potrebné pre svoje blaho; žije s vnímavými, chápanými bytosťami, ako on sám zaujatými svojím vlastným šťastím, ale schopnými pomáhať mu, aby si pre seba získal predmety, po ktorých túži; uvedomuje si, že mu tie bytosti budú naklonené len vtedy, keď to bude v záujme ich vlastného blaha...“ ([6], 126).

Poňatie spravodlivosti a zákonnosti. Pod spravodlivosťou rozumiem súlad konania mravného subjektu s platnými a akceptovanými mravnými hodnotami v ľudskej spoločnosti, prípadne v určitej sociálnej komunite. Považujem za vhodnejšie vzťahovať spravodlivosť k hodnotám, nie k princípom, pretože princípy v určitom zmysle môžu byť aj deformovaným vyjadrením mravných hodnôt. Napríklad princíp rasovej neznášanlivosti je deformovaným vyjadrením hodnoty ľudského života, prípadne hodnoty človeka.

Za spravodlivé možno považovať také konanie, ktoré rešpektuje a potvrdzuje základné mravné hodnoty platné v ľudskej spoločnosti. V tejto súvislosti treba konštatovať, že podmienkou spravodlivosti nie je stále napĺňanie všetkých základných mravných hodnôt. Základnou podmienkou spravodlivosti je to, že nesmie popierať žiadnu zo základ-

ných mravných hodnôt, t. j. nesmie byť v rozpore so žiadnou z týchto hodnôt. V určitých súvislostiach možno konštatovať, že spravodlivé konanie prináša dobro, prípadne že zo spravodlivého konania vyplýva dobro, pretože negatívne dôsledky sa tu vôbec alebo takmer vôbec nevyskytujú. Aj konanie, ktoré nie je spravodlivé, môžeme považovať za správne, pretože prináša prevahu pozitívnych dôsledkov nad negatívnymi. Nejde tu o nespravodlivé konanie, vhodnejšie je použiť pojem **nie-spravodlivé** konanie, pretože lepšie zodpovedá kontextu a duchu kritéria mravného hodnotenia v etike sociálnych dôsledkov, t. j. dôsledkom. Pre nesprávne a predovšetkým nemorálne konanie treba, samozrejme, použiť pojem **nespravodlivé** konanie, a to hlavne preto, že bez ohľadu na motívy prináša najmä negatívne dôsledky. Tu treba rozlišovať, či išlo o **úmyselné** alebo **neúmyselné** nespravodlivé konanie. V podstate je to však **nespravodlivé** konanie.

V etike sociálnych dôsledkov je žiaduce spravodlivosť vzťahovať k hodnote, ktorá sa týka práv a dôstojnosti človeka a ktorá je vyjadrením princípu humánnosti. Práva a dôstojnosť človeka pritom považujem za najvyššiu, ale nie za absolútnu hodnotu.

V mnohých súvislostiach vyvstáva otázka, čo treba rozumieť pod právami a dôstojnosťou človeka, ktorou sa musíme nevyhnutne zaoberať. Vzniká tu priestor pre určitý súlad princípu humánnosti a zákonnosti. Možno je to len vonkajší, prípadne formálny súlad, pretože na vymedzenie práv a dôstojnosti človeka možno okrem iného použiť aj zákonné vymedzenie, ktoré nemusí celkom vyjadrovať mravný rozmer tejto otázky, ale podstatne tomu môže napomôcť.

Pre zjednodušenie problému si vezmeme zákonom vymedzené chápanie práv človeka a z toho odvodenej dôstojnosti človeka. Mám na mysli *Všeobecnú deklaráciu práv človeka*, prípadne aj *Deklaráciu práv dieťaťa*, ktoré boli prijaté Valnými zhromaždeniami OSN. Tieto všeobecne akceptované dokumenty uľahčujú uvažovanie o tom, čo považovať za práva človeka, a predchádzajú problémom, ktoré by mohli vzniknúť v diskusii medzi predstaviteľmi rozličných kultúr, rozličných etických teórií o obsahu pojmu práva človeka. Dochádza tu k veľmi podstatnému prelinaniu princípu humánnosti a zákonnosti. Princíp zákonnosti operacionalizovaný a materializovaný cez *Všeobecnú deklaráciu práv človeka*, prípadne *Deklaráciu práv dieťaťa* vytvára vlastne priestor pre realizáciu a uskutočnenie princípu humánnosti.

V etike sociálnych dôsledkov sa mení chápanie, význam a miesto princípu zákonnosti. Zároveň existuje nebezpečenstvo, že dôjde k stotožneniu morálneho so zákonným, prípadne že morálne bude podriadené zákonnému, teda zákon by bol morálkou. Treba však zdôrazniť, že morálne vo všeobecnosti presahuje zákonné, ale všeobecný zákon môže byť vyjadrením všeobecného minimálneho konsenzu v určitých morálnych otázkach, ku ktorým nesporne patria aj práva človeka. Z toho vyplýva, že princíp zákonnosti nevyjadruje charakter jednotlivých zákonov závislých od legislatívy jednotlivých krajín, ale všeobecný zákon a jeho charakter, ktorý je výsledkom všeobecného konsenzu v určitých otázkach. Jednotlivý zákon môže byť v rozpore s princípom humánnosti a jednotlivé etické teórie sa môžu líšiť v hodnotení otázok v ňom obsiahnutých, ale všeobecný zákon je základom diskusie a hľadania konsenzu rozličných názorov na určité mravné aspekty problému obsiahnutého v jednotlivom zákone, napríklad v otázke interrupcie, eutanázie, trestu smrti a pod.

Princíp zákonnosti vychádza predovšetkým zo všeobecného zákona a vytvára základný priestor pre realizáciu princípu humánnosti. Predmetom diskusie môže byť to, do akej miery je jednotlivý zákon v súlade so všeobecným zákonom, a teda v súlade s princípom humánnosti. Porovnanie jednotlivého zákona so všeobecným zákonom a s princípom humánnosti môže mať v rôznych situáciách rozličné výsledky.

Teoreticky môžu nastať takéto situácie:

1. jednotlivý zákon (A) je v súlade so všeobecným zákonom (B), a teda aj s princípom humánnosti (C);
2. A nie je v súlade s B, a teda ani s C;
3. A v rozličných momentoch presahuje B a jeho vzťah k C je nejasný.

Z toho môžu vyplývať takéto postupy:

1. mravný subjekt (MS) má konať v súlade s A, pretože to je v súlade s B a C, a teda vyplývajú z toho pozitívne dôsledky;
2. MS nemá konať v súlade s A, ktoré je protikladné B a C, pretože z toho vyplývajú negatívne dôsledky (platí to za predpokladu, že negatívne dôsledky neprekračujú množstvo pozitívnych dôsledkov, ktoré by vyplynuli z konania požadovaného podľa B a C);
3. MS môže konať v súlade s A, a to napriek tomu, že je to v protiklade k B a C, pretože bezprostredné negatívne dôsledky vyplývajúce z porušenia A by boli väčšie ako pozitíva, ktoré by vyplynuli z konania požadovaného podľa B a C;
4. vzťah MS k A je determinovaný predovšetkým aktuálnymi dôsledkami z neho vyplývajúcimi a až potom vzťahom A k B a C.

Žiadnu hodnotu ani žiadny princíp pritom nechápem ako absolútny, pretože konkrétne situácie v živote človeka sú neopakovateľné, nemožno ich postihnúť raz a navždy nejakými absolútne platnými princípmi. Toto stanovisko nazývam umierneným etickým a mravným situačným relativizmom. Nemyslím si, že sa musíme tvrdošijne brániť pojmu relativizmu, ako by to bolo niečo nemorálne. Umiernený situačný relativizmus je len vyjadrením odmietnutia morálneho absolutizmu a uznaním faktu, že sú určité hodnoty, ktoré by sme sa mali snažiť uplatňovať pri mravnom rozhodovaní, správaní a konaní, ale s prihliadnutím na existujúce vonkajšie a vnútorné faktory konkrétnej situácie.

Princíp zodpovednosti. Tento princíp spoločne s ďalšími princípmi ako napríklad princípom humánnosti, zákonnosti, spravodlivosti a tolerancie tvorí integrálnu súčasť etiky sociálnych dôsledkov. Princíp zodpovednosti veľmi úzko súvisí s princípom spravodlivosti, ktorý vlastne determinuje obsah princípu zodpovednosti. Zodpovednosť vo všeobecnosti súvisí vlastne s realizáciou princípu spravodlivosti, teda takého konania, ktoré rešpektuje a potvrdzuje základné mravné hodnoty platné v ľudskej spoločnosti.

V rámci etiky sociálnych dôsledkov vzťahujem zodpovednosť najmä k rešpektovaniu a uskutočňovaniu ľudských práv a dôstojnosti človeka, čiže k princípu humánnosti. Je teda základným rozmerom princípu zodpovednosti v tejto etickej koncepcii. Z toho vyplýva, že zodpovednosť je do určitej miery ovplyvnená konkrétnou situáciou konajúceho mravného subjektu, teda v rôznych situáciách táto zodpovednosť môže mať rozličnú mieru a rozdielny obsah. Všetky formy zodpovednosti sú v rámci etiky sociálnych dôsledkov

odvodené od zodpovednosti vyplývajúcej z rešpektovania a realizácie ľudských práv a dôstojnosti človeka. **Zodpovedné konanie je také konanie, ktoré je spravodlivé a je v súlade s princípom humánnosti.**

V nadväznosti na chápanie princípu humánnosti možno konštatovať, že miera a rozsah zodpovednosti sa v priebehu vývoja ľudstva rozširovali priamo úmerne rozširovaniu chápania ľudských práv a dôstojnosti človeka. Toto rozširovanie sa týkalo tak subjektov, ako aj objektov zodpovednosti, čo vlastne vyústilo v súčasnosti až do tendencie byť zodpovedný nielen za existenciu ľudstva, ale aj za existenciu prírody a bohatstvo jej rozmanitých foriem.

Toto rozširovanie miery a rozsahu zodpovednosti v súčasnosti je založené najmä na rozumnom egoizme človeka a ľudstva vôbec, ktorý je v určitej miere posilnený a ovplyvnený aj pocitom strachu. Túto úlohu určite neplní (alebo ani nie je schopný plniť?) súcitiť, milosrdenstvo či dobročinnosť. Zodpovednosť za rešpektovanie a realizáciu ľudských práv a dôstojnosti človeka je najmä vyjadrením zodpovednosti za prítomnosť, ale tiež nevyhnutne obsahuje aj rozmer zodpovednosti za budúcnosť.

Idea tolerancie v kontexte etiky sociálnych dôsledkov. Táto etická koncepcia je v určitých aspektoch analogická s postmodernými tendenciami, napríklad v pohľade na možnosti diferentného videnia sveta a z toho vyplývajúcej plurality pohľadov na problémy sveta morálky a možnosti ich riešenia.

Tolerancia, prípadne princíp tolerancie je v zásade integrálnou súčasťou etiky sociálnych dôsledkov, jedným z veľmi dôležitých princíпов, na základe ktorého táto koncepcia funguje. Veľmi dôležitým momentom v tejto etike je aj určitá miera relativnosti hodnotiacich stanovísk. To znamená, že ani princíp tolerancie nemá absolútnu platnosť, pretože jeho uplatnenie je limitované princípom humánnosti, t. j. tým, že môžeme byť tolerantní dovtedy, kým to nie je v rozpore s princípom humánnosti.

V etike sociálnych dôsledkov je najvyšším princípom princíp pozitívnych sociálnych dôsledkov, ktorý sa realizuje vo vzťahu k ostatným teóriám v súlade s princípom tolerancie. Obidva princípy sú obmedzené princípom humánnosti, ktorý je základným princípom etiky sociálnych dôsledkov. Princíp tolerancie je v určitom zmysle limitovaný aj princípom spravodlivosti, ktorý sa vzťahuje najmä na spravodlivosť v konaní a hodnotení.

„Konanie je správne vtedy a len vtedy, keď pozitívne dôsledky prevažujú nad negatívnymi a keď je v súlade s princípom humánnosti.“

„Konanie je morálne vtedy a len vtedy, keď prináša takmer výlučne pozitívne dôsledky, keď negatívne sa takmer nevyskytujú a keď je v súlade s princípom humánnosti a spravodlivosti.“

V súvislosti so správnym konaním nie je nevyhnutné, aby do jeho posudzovania bol začlenený aj princíp spravodlivosti, pretože tu v plnej miere postačuje aj princíp humánnosti. Aj v súvislosti s nesprávnym konaním treba konštatovať, že princíp humánnosti tu má svoje miesto, pretože v prípade jeho porušenia vzniká otázka úmyslu a motívu konania. Porušenie princípu humánnosti posúva aj neúmyselné konanie (vlastne nesprávne konanie) veľmi blízko k nemorálnemu konaniu. Hranica medzi nesprávnym a nemorálnym môže ľahko zaniknúť. Treba pripomenúť, že z hľadiska dôsledkov je to vlastne rov-

naké. Rozdiel vzniká predovšetkým v súvislosti s konajúcim mravným subjektom. Najmä v tomto kontexte treba uvažovať o nesprávnom a nemorálnom konaní.

Cieľom etiky sociálnych dôsledkov nie je stavať si maximálne ciele, ktorých splnenie by sa ako jediné považovalo za správne konanie. Stratégia tejto etickej koncepcie spočíva vo formulovaní postupných cieľov, ktoré by v každom nasledujúcom kroku aspoň minimálne mali prevyšovať predchádzajúce kroky v produkcii pozitívnych dôsledkov. Do hodnotenia konania však veľmi významne zasahuje aj situačný moment, čo znamená, že v určitých situáciách v porovnaní s predchádzajúcimi aj menej pozitívnych dôsledkov možno považovať za správne konanie, keď sa zachová prevaha pozitívnych dôsledkov nad negatívnymi.

Kritérium správneho konania teda zostáva zachované a cieľom ľudského mravného snaženia z hľadiska etiky sociálnych dôsledkov by malo byť úsilie formulovať nové ciele prekračujúce ciele predošlé a usilovať sa o ich splnenie aspoň v rámci chápania kritéria správneho konania. Kritérium morálneho konania je vlastne v určitom zmysle aj akceptovaním maximalizácie. Lenže to vôbec neznamená, že by sme mali chápať maximalizáciu ako základné kritérium. Aby sme určité konanie mohli hodnotiť ako správne, nemusíme sa usilovať o maximalizáciu pozitívnych dôsledkov, ktoré z neho vyplývajú.

Pozitívne sociálne dôsledky. Pri uvažovaní o tomto probléme nemôžeme použiť schematický, prípadne deontologický prístup a na základe toho určiť, ktoré dôsledky sú pozitívne a ktoré negatívne, prípadne určiť okolnosti, za ktorých sú dôsledky pozitívne alebo negatívne.

Pozitívne sociálne dôsledky považujem za relatívny pojem, ktorý môže byť v konkrétnej situácii pri zachovaní ďalších princípov naplnený rozličným, ba dokonca na prvý pohľad aj ambivalentným obsahom. Na to, aby sme mohli zodpovedne rozhodnúť, čo je a čo nie je pozitívnym sociálnym dôsledkom, musíme vždy vychádzať z konkrétnej situácie, pokúsiť sa spoznať pokiaľ možno všetky dostupné faktory podstatné pre danú situáciu a dôsledky, ktoré vyplývajú z jednotlivých alternatív riešenia konkrétnej situácie.

Napríklad vo všeobecnosti nemožno vymedziť, kedy je nezamestnanosť ešte pozitívnym sociálnym dôsledkom a kedy už negatívnym, pretože nezamestnanosť sa rozlične dotýka životov konkrétnych ľudí s konkrétnymi osudmi, ktoré nemožno vystihnúť jednou jedinou schémou, pravidlom či normou. Reálnym východiskom je konkrétny situačný prístup pri hodnotení dôsledkov určitého rozhodovania, správania či konania. Napriek tomu, že na makrospoločenskej úrovni možno merať určité dôsledky, napr. mieru nezamestnanosti, nemožno jednoznačne povedať, do akej miery je z ekonomického hľadiska nezamestnanosť pozitívnym javom, pretože to závisí od mnohých iných faktorov ako napríklad od štruktúry ekonomiky, od jej sily, hrubého domáceho produktu atď. Podobne je zložitá určiť morálne dôsledky nezamestnanosti.

Na ilustráciu uvediem príklad: Peter a Jozef pracovali spoločne v projekčnej kancelárii veľkého strojárského podniku, ktorý v dôsledku konverzie zbrojárskej výroby obidvoch prepustil zo zamestnania, pretože obaja boli špecializovaní na zbrojné technológie. Peter využil čas nezamestnanosti na to, aby si založil vlastnú projekčnú a marketingovú firmu so zameraním na všeobecné strojárstvo. Jozef sa celý čas neúspešne pokúšal nájsť

nové zamestnanie, ktoré by zodpovedalo jeho odbornej kvalifikácii a schopnostiam. Ako teda hodnotiť dôsledky toho, že Peter a Jozef stratili zamestnanie a stali sa nezamestnanými? V prípade Petra sa domnievam, že napriek prvotnej frustrácii zo straty zamestnania boli dôsledky prepustenia z práce pozitívne, pretože Peter teraz môže lepšie uplatniť svoje odborné, ale aj tvorivé, organizačné a manažérske schopnosti. O pozitívnych sociálnych dôsledkoch môže svedčiť aj skutočnosť, že vo svojej firme zamestnáva celkovo 10 ľudí. V prípade Jozefa boli dôsledky straty zamestnania jednoznačne negatívne, pretože bol frustrovaný zo straty zamestnania a v dôsledku jeho frustrácie psychicky trpela celá rodina. No aj ekonomické dôsledky tu boli jednoznačne negatívne, pretože celá jeho rodina (Jozef, jeho manželka a dve deti) musela žiť len z manželkinho platu a z jeho podpory v nezamestnanosti. Peter ho však prijal do svojej firmy za rovnakých ekonomických podmienok, ale na trochu odlišný druh práce, pretože jeho firma sa nešpecializuje na zbrojársku technológiu. Negatívne dôsledky Jozefovho prepustenia zo zamestnania sa v podstate nemenia. Na druhej strane možno k pozitívnym dôsledkom v Petrovom prípade prirátat aj to, že pomohol Jozefovi prekonať negatívne sociálne dôsledky, keď ho prijal do zamestnania vo svojej firme.

Predpokladám, že tento príklad dostatočne jasne načrtáva zložitost' hodnotenia pozitívnych, resp. negatívnych sociálnych dôsledkov. Túto zložitost' a nejednoznačnosť by sme mohli ukázať napríklad aj v súvislosti s núteným odchodom do dôchodku, platením školného na vysokých školách a pod.

Etika sociálnych dôsledkov a morálna priemernosť. Interpretovať etiku sociálnych dôsledkov ako spôsob ospravedlňovania morálnej priemernosti je prejavom nepochopenia tejto koncepcie, prípadne nechoty akceptovať stanovisko, že na to, aby ľudský život bol mravný, človek nemusí konať neustále s vedomím maximalistických cieľov, ktoré stoja pred ľudstvom vôbec. Z takejto pozície môže vyplývať, že všetko ostatné je zdôvodnením buď morálnej priemernosti alebo dokonca nemorálnosti. Takéto stanovisko, vrátane utilitaristického, sklzáva do podoby utópií, prípadne nerealizovateľných ilúzií, ktoré vlastne môžu byť až dehumanizujúce, pretože veľmi často vedú k tomu, že si človek uvedomuje svoju zradu ideálov a svoje nemorálne konanie, pretože nekoná vždy s cieľom čo najviac prispieť k dosiahnutiu mravného ideálu či konečného cieľa, ku ktorému smeruje ľudstvo. V určitom zmysle by sme mohli takéto stanovisko prirovnat' k určitým formám náboženstva, ktoré vyvolávajú vo veriacich pocit viny za to, že nežijú v každom okamihu v súlade s božou vôľou, a že sú teda hriešni.

Morálku nechápem ako ideál, ku ktorému sa máme približovať, ako kráľovstvo božie či komunizmus, ku ktorým sa ešte len treba cnostným životom dopracovať. Morálka je aktuálny stav, v ktorom žijeme. Samozrejme, že obsahuje aj určité mravné ideály, ale mali by to byť ideály odvodené z mravnej skutočnosti, nie z platónskej ríše ideí, aby ich mohol uskutočňovať aj priemerný človek. Nemôžeme formulovať ideály, ktoré by boli dosiahnuteľné len pre pár ľudí, ochotných obetovať svoj život pre nejaký asketický cieľ. Vychádzam z toho, že nedosiahnuteľný mravný ideál nemôže byť pre väčšinu ľudí dlhodobým podnetným motívom konania. Skôr naopak, môže ich demotivovať či demobilizovať v ich úsilí o mravné sebazdokonaľovanie.

Vo svojej koncepcii dávam prednosť postupným krokom pri formulovaní mravných cieľov či ideálov v rámci procesu mravného vývoja ľudstva a mravného sebazdokonaľovania človeka. Neodmietam možnosť, že v konkrétnych situáciách človek svojím konaním prispeje k dosiahnutiu maximálnych pozitívnych sociálnych dôsledkov. Dôkazom toho je, že v etike sociálnych dôsledkov možno použiť aj hodnotenie, podľa ktorého určité konanie je **morálne**. Znamená to, že toto konanie prinieslo takmer alebo úplnú maximálnu prevahu pozitívnych sociálnych dôsledkov nad negatívnymi. V rámci tejto koncepcie neodmietam možnosť dosiahnutia maximálnych pozitívnych sociálnych dôsledkov, ale zásadne odmietam maximalizmus ako **kritérium** toho, čo považovať za **správne** konanie. Rozširujem škálu kritéria hodnotenia správneho konania na každé konanie, ktoré prináša prevahu pozitívnych sociálnych dôsledkov nad negatívnymi ([5], 98). To nie je ospravedlňovanie morálnej priemernosti, ale akceptovanie mravnej skutočnosti. Zároveň je to aj obrana pred demotiváciou a demoralizáciou mravného vedomia jednotlivca, ktorá by reálne mohla nastať ako dôsledok toho, že priemerný jednotlivec by prestal veriť vo svoje schopnosti byť mravným, pretože prevažná väčšina jeho konania by sa z toho hľadiska považovala za **nie-správnu**.

Vymedzenie dobra v etike sociálnych dôsledkov neznamena statickosť, ktorá by mala byť cieľom, o ktorý sa usilujeme. V tomto vymedzení dobra dominuje dialektický charakter **dynamickej stability**. Zastávam názor, že mravným cieľom života človeka nie je napätie, stres, životná frustrácia atď. V týchto situáciách sú všetky predpoklady pre mravné krízy a amorálnosť. Realizácia či uskutočňovanie dobra je nekonečným dialektickým procesom, ktorého cieľom je vytvoriť na základe určitých najvyšších, prípadne primárnych hodnôt určitú životnú stabilitu, životnú vyrovnanosť ako predpoklad realizácie ďalších mravných cieľov. Už samotné pojmy pokoj, pohoda, istota sú pojmy, ktoré z hľadiska sociálneho a psychologického obsahujú v sebe len relatívnu stabilitu, narušovanú mnohými, predovšetkým vonkajšími faktormi. Moment relatívnej stability obsahuje v sebe aj vymedzenie dobra v etike sociálnych dôsledkov. Prejavom dobra v tejto koncepcii môže byť to, čo prispieva k naplneniu dôstojnosti človeka, k jeho uplatneniu v spoločnosti, povolani, rodine atď. Je tu teda množstvo faktorov, ktoré prispievajú k tomu, že stabilita je len relatívna a neznamena **statickosť**, **umŕtvenosť** ako cieľ, ku ktorému by malo smerovať ľudské snaženie. Na základe toho uvažujem o **dynamickej stabilite** prvkov, ktoré prispievajú k tomu, čo môžeme nazvať morálnym dobrom. Táto **dynamická stabilita** je základným predpokladom uskutočňovania postupných krokov smerujúcich k mravnému sebazdokonaľovaniu človeka a k mravnému vývoju ľudstva vôbec, a to práve realizáciou princípov pozitívnych sociálnych dôsledkov, humánnosti, zákonnosti, spravodlivosti, zodpovednosti a tolerancie.

Možno teda konštatovať, že etika sociálnych dôsledkov je pokusom hľadať určité nové pohľady a riešenia mravných problémov diferentného sveta. Vôbec sa nedomniam, že je jediným správnym pohľadom, ale som presvedčený, že jedným z možných a reálnych riešení. Je pravdou, že neposkytuje jednoznačné odpovede pre všetkých a na všetky mravné problémy súčasnosti, že väčšiu pozornosť venuje procesu hľadania odpovedí a hodnoteniu než formulovaniu nových mravných noriem pre súčasnosť. Obsahuje

v sebe aj otázky, ale je to predovšetkým proces hľadania odpovedí v konkrétnych mravných situáciách človeka a ľudského spoločenstva vôbec.

LITERATÚRA

- [1] ARISTOTELES: Etika Nikomachova. Bratislava, Pravda 1979.
- [2] GLUCHMAN, V.: Etika sociálnych dôsledkov. In: Etika 1992, r. 4, č. 4, s. 42-52.
- [3] GLUCHMAN, V.: Etická teória a hodnoty v kontexte konzekvencializmu. In: Etika 1993, r. 5, č. 1 – 2, s. 62-71.
- [4] GLUCHMAN, V.: Angažovanosť, solidarita, zodpovednosť. Prešov, Universum 1994.
- [5] GLUCHMAN, V.: Etika konzekvencializmu. Prešov, ManaCon 1995.
- [6] HOLBACH, P. H. D.: Systém prírody. Bratislava, SAV 1955.

Doc.PhDr. Vasil Gluchman, CSc.
Katedra filozofie FF UPJŠ
17. novembra 1
080 78 Prešov
SR